

Святлана ПРАКОП'ЕВА,
загадчык аддзела замежнага мастацтва
Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь

Арт-лекторый

СУПРЭМАТЫЗМ У ГРАВЮРЫ: ЛІТАГРАФІІ І ШАЎКАГРАФІІ НАДЗІ ЛЕЖЭ

ДА 120-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ МАСТАЧКІ

УДК 763, 769.2, 7.071.1, 7.038.14

1960–1970-я гады сталі перыядам незвычайнай актыўнасці Надзі Лежэ, часам звароту да новых відаў мастацтва – скульптуры, дробнай пластыкі, гравюры, асваення іншых выразных і тэхнічных прыёмаў. Пры аналізе творчасці Н. Лежэ варта разглядаць пераважна рэпрадукцыйную гравюру, бо праз гэты від друкаванай графікі папулярызавалася яе творчасць і (з умовай вялікага тыражу) прасоўвалася канцэпцыя супрэматызму. У названы перыяд мастачка стварыла шэраг эстампаў, рэалізаваных у літаграфіі і шаўкаграфіі.

Ключавыя словы: *Надзя Лежэ, Надзея Хадасевіч, літаграфія, шаўкаграфія, абстрактнае мастацтва, супрэматызм.*

1960s–1970s became a period of extraordinary creative activity for Nadia Léger, a time of turning to new forms of art for her – sculpture, small sculpture, engraving, and mastering new expressive and technical techniques. Speaking of Nadia Léger's print engraving, we should mainly talk about reproduction prints, which is in the nature of popularizing both the work of the artist herself, and, with the condition of having a large circulation, promoting the concept of Suprematism. In the late 1960s and early 1970s, she created a number of prints realized in lithography and in silkscreen printing.

1960–1970-я гады – перыяд незвычайнай творчай актыўнасці Надзі Лежэ (1904–1982), новы этап эвалюцыі мастачкі, звязаны з пераасэнсаваннем і прасоўваннем ідэй і тэорый супрэматызму і ажыццяўленнем іх у жывапісных і графічных творах, а таксама аб'ёмных кампазіцыях. Прыхільнасць да супрэматызму, адкладзеная на амаль пяцьдзесят гадоў, з моманту паступлення Н. Лежэ ў майстэрню Амедэ Азанфана ў Акадэміі сучаснага мастацтва ў Парыжы, мела каласальны патэнцыял, які быў рэалізаваны ў “другі” супрэматычны перыяд як у выяўленчым, так і ў дэкаратыўным мастацтве. Шматлікія жывапісныя палотны, гуашы, акварэлі таго часу перадаюць вельмі глыбокую і сур'ёзную працу над кампазіцыяй і колерам, а скульптуры і ювелірныя ўпрыгажэнні дэманструюць іх пластычнае ўвасабленне.

У творчай спадчыне Н. Лежэ можна выявіць шэраг супрэматычных кампазіцый, якім мастачка аддавала вялікую ўвагу, перапрацоўваючы іх у розных колеравых рашэннях, крыху змяняючы элементы або паўтараючы без змен, увасабляючы ў аб'ёме, паўтараючы ў гравюры. У сувязі з друкаванай графікай Н. Лежэ варта разглядаць пераважна рэпрадукцыйную гравюру, якая папулярызавала творчасць самой мастачкі і прасоўвала супрэматычны канцэпт.

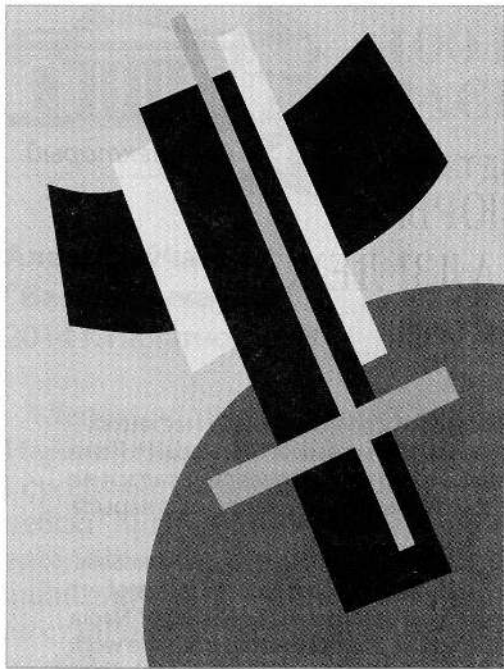
На сёння намі выяўлены чатыры літаграфіі і дзесяць шаўкаграфій Н. Лежэ, якія ўяўляюць сабой супрэматычныя кампазіцыі. Дакладныя даты стварэння эстампаў невядомыя, традыцыйна час іх з'яўлення прынята адносіць да канца 1960 – пачатку 1970-х гг.

Адзіная літаграфія, час стварэння якой можа быць абмежаваны датай “да 13 красавіка 1972 г.” – “Супрэматызм” (34 × 25,3 см) з манаграфіі “Супрэ-

матызм Надзі Хадасевіч-Лежэ” нямецкага журналіста і выдаўца К. Цвіклітцэра [1]. Менавіта гэтая дата ўказана як дзень завяршэння публікацыі ўнікальнага выдання. Манаграфію вылучае арыгінальны дызайн, прадугледжаны для лімітаванага тыражу – у першых 250 нумараваных экзэмплярах верхняя вокладка з чорнага замшу ўпрыгожана скульптурай з пазалочанай латуні, створанай па матывах кампазіцыі “Геаметрычныя фігуры ў прасторы III” (“Супрэматызм чорнага трохвугольніка”; 1924–1967, палатно, алей, 73 × 60 см, Парыж, прыватная калекцыя). А для асобнага тыражу з 15 экзэмпляраў, пранумараваных рымскімі лічбамі, гэтая ж скульптура выканана з золата. Літаграфія “Супрэматызм” надрукавана для ўсіх 265 эксклюзіўных экзэмпляраў – тыражом 250 адбіткаў як міжстаронкавая ўклейка і тыражом 15 адбіткаў на японскай паперы з вялікімі палямі як самастойны графічны ліст.

Літаграфія вылучаецца як кампазіцыйным, так і каларыстычным лаканізмам – на фоне квадрата чорнага колеру размешчаны белы трохвугольнік, яго перасякаюць пад прамым вуглом лініі шэра-вохрыстага колеру, і знаходзіцца акружнасць, якую паўтарае меншага дыяметра вохрысты круг, акрэслены белым. Простыя геаметрычныя фігуры, “класічныя” для кампазіцыйных прыёмаў супрэматызму і найбольш значныя для яго тэорыі колеру, што выкарыстала Н. Лежэ ў гэтай кампазіцыі, ствараюць адчуванне рытмічнага руху, перадаюць унутраную энергію форм, становяцца першай старонкай літаграфічнага “рамана геаметрычных фігур у прасторы” [2, р. 5].

Названая літаграфія выканана на ручных друкарскіх станках знакамітай літаграфічнай майстэрні Жана Понса, якая была заснавана ім

Надзя Лежэ. Супрэматызм. Кампазіцыя
“Узлёт. Парыў”. Папера, шаўкаграфія.
Нацыянальны мастацкі музей
Рэспублікі Беларусь.

у 1938 г. у Парыжы і карысталася вялікай папулярнасцю сярод мастакоў авангарднага кірунку, у тым ліку і майстроў Парыжскай школы.

На жаль, нам не ўдалося выявіць звестак пра месцы друку іншых літаграфій Н. Лежэ. Выкажам здагадку, што майстэрня Понса магла стаць месцам стварэння яшчэ адной працы, адзін адбітак з тыражу якой захоўваецца ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь пад назвай “Супрэматызм № 4. Кампазіцыя з чорнымі кругамі на белым фоне” (ліст 76×54 см; выява 64×47 см). Дапушчэнне грунтуецца выключна на тым факце, што адзін з адбіткаў тыражу эстампа быў выстаўлены аўкцыённым домам Millon у Парыжы на таргі з назвай “Майстэрня Понса і Парыжская школа” [3]. Прададзены на аўкцыёне ліст быў нумараваны, у калекцыі ж Мастацкага музея Кастэлані (Льюістан, ЗША) захоўваецца падпісны адбітак, пранумараваны F. 48/75, а ідэнтычны адбітак з калекцыі Дзяржаўнага музея выяўленчага мастацтва імя А. С. Пушкіна (ДМВМ, Масква) з’яўляецца 62-м экзэмплярам (F. 62/75). Гэта дазваляе меркаваць, што тыраж названай літаграфіі складаў усяго 75 экзэмпляраў.

Адбітак з калекцыі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь (далей НММ) выкананы на паперы з філігранню ARCHES FRANCE. На адвароце ліста літаграфіі з музейнага збору ёсць надпісы чарнілам, зробленыя Н. Лежэ: злева ў два радкі “(проф. Сторжеминский и / Малевич)”; справа ў два радкі “Высшая художественная государственная мастерская / Смоленска 1919–1920-е”. Разам з двайным датаваннем жывапісных твораў 1960–1970-х гг.

такія “каментары” – чарговае ўказанне на пераемнасць “другога” супрэматычнага перыяду Н. Лежэ з часам яе навучання ў Смаленску.

Гэтая літаграфія – паўтор жывапіснай кампазіцыі “Супрэматызм № 4” (палатно, алей, 92×73 см), якая экспанавалася на выставе “Надзя Лежэ. Першая эвалюцыя. 1920–1926” [4, р. 49] і была памылкова апублікавана К. Цвіклітцэрам як “Супрэматызм. II” [1, ill. 10]. Традыцыйна для таго перыяду жывапісны твор пазначаны двайной датай (1921–1968) і падпісаны двайным імем (N. P. LEGER – Н. X.). Літаграфія таксама змяшчае двайны подпіс: “Надежда Ходосевич – N. Leger”. Адбіткі з калекцыі ДМВМ імя А. С. Пушкіна і Мастацкага музея Кастэлані датуюцца 1972–1973 гг., аднак выявіць дакументальнае пацверджанне гэтага датавання нам не ўдалося.

Другая літаграфія Н. Лежэ ў калекцыі НММ – “Сонечны выбух” (ліст 76×55 см, выява $59,3 \times 45$ см) таксама надрукавана на паперы з вадзяным знакам ARCHES FRANCE; ёсць надпісы чарнілам (як і на папярэднім адбітку), зробленыя мастачкай на адвароце: злева “(школьные работы)”, справа ў тры радкі “Надежда Ходосевич / высшая художественная государственная мастерская / Смоленск 1920 г.”. Адбітак з калекцыі музея 15-ы з тыражу ў 100 экзэмпляраў.

Літаграфія “Сонечны выбух” узнёўляе аднайменны жывапісны твор (палатно, алей, 100×73 см) [4, р. 85]. Гэта прыклад складанай кампазіцыі з вялікім наборам фігур, якая выклікае адчуванне хаатычнага руху, але адначасова перадае выразны рытм і збалансаванасць усіх элементаў. Каларыстычнае рашэнне кампазіцыі будуюцца згодна з колеравай палітрай супрэматызму, вызначанай яго стваральнікам – Казімірам Малевічам, што базуецца на архетыпавай трыядзе чырвонага, чорнага і белага колеру з даданнем варыяцый адценняў шэрага.

Чацвёртая з вядомых літаграфій Н. Лежэ створана на аснове кампазіцыі “Супрэматызм чырвонага трохвугольніка” (1922–1969, палатно, алей, 130×97 см) [1, ill. 18]. Адрозненне ў каларыстыцы: элементы ў шэрых адценнях жывапіснага палатна ў літаграфіі перададзены ў варыяцыях зялёнага колеру, і гэта дае іншае эмацыйнае гучанне кампазіцыі. У параўнанні з жывапісам літаграфія павернута на 180° , нібы адрукавана “дагары нагамі”. Тыраж “Супрэматызму чырвонага трохвугольніка” склаў 150 экзэмпляраў, адзін з іх захоўваецца ў калекцыі Пермскай мастацкай галерэі. Адбіткі можна сустрэць на таргах розных аўкцыённых дамоў, дзе яны датуюцца 1969 годам [5; 6].

Творчая спадчына Н. Лежэ ўключае і чатырнаццаць шаўкаграфій, сярод якіх дзесяць – супрэматычныя кампазіцыі, чатыры – партрэты.

Як і ў выпадку з літаграфіямі дакладная дата іх стварэння застаецца невядомай, мастачка не пазначала год, падпісваючы адбіткі.

З сярэдзіны XX ст. шаўкаграфія (шоўкатрафарэтны друк, серыграфія) атрымала шырокую вядомасць і пачала карыстацца вялікай папулярнасцю сярод мастакоў Еўропы і Амерыкі як “адзін з самадастатковых відаў аўтарскага друкаванага мастацтва, які валодае ярка выражанымі якасцямі, сродкамі і магчымасцямі ўласнай выразнай мовы” [7, с. 2]. Фернан Лежэ ў 1950-я гг. актыўна працаваў у тэхніцы шаўкаграфіі. Безумоўна, з ёю была знаёмая і Надзя Лежэ. Больш пільную ўвагу на трафарэтны друк мастачка звярнула ў канцы 1960-х гг. (той перыяд традыцыйна лічыцца часам стварэння яе ўласных шаўкаграфій). Выбар на карысць менавіта гэтай тэхнікі выканання быў не выпадковы, бо “тэхнічным асаблівасцям шаўкаграфскага эстампа больш за ўсё адпавядае мова буйных дэкаратыўных форм, у якіх пераважаюць выразныя, рэзка размежаваныя плоскасці” [8, с. 267], што характарызуе супрэматычныя працы Н. Лежэ.

Большасць з дзесяці супрэматычных шаўкаграфій Н. Лежэ паўтараюць яе жывапісныя палотны. Да іх ліку належаць:

– “Да Месяца”; тыраж 100 экз.; узнаўляе аднайменную жывапісную кампазіцыю (1921–1967, палатно, алей, 92 × 65 см, Парыж, прыватная калекцыя). Адбітак пад № 48 гэтага тыражу захоўваецца ў калекцыі НММ (ліст 68,7 × 49,8 см, выява 48 × 38 см);

– шаўкаграфія, якая паўтарае жывапіснае палатно “Фігуры, што рухаюцца на фоне Месяца” (1920–1968, палатно, алей, 81 × 100 см, Парыж, прыватная калекцыя); тыраж 150 экз. Адзін з адбіткаў фігураваў на таргах аўкцыённага дома Art-Rite 10 лютага 2018 г. (“Супрэматычная кампазіцыя”, 50 × 70 см, лот № 5) [9];

– “Супрэматызм. Кампазіцыя на чырвоным фоне”; тыраж 150 экз.; узнаўляе жывапісную кампазіцыю “Рух у прасторы на чырвоным фоне” (1923–1969, палатно, алей, 116 × 148 см, Парыж, прыватная калекцыя). У калекцыі НММ захоўваюцца два адбіткі (№ 108 і 115), на адвароце аднаго з іх надпісы чарнілам, зробленыя Н. Лежэ: злева ў два радкі “*Супрематизм конструктивизм / шкільная работа*”; па цэнтры “*супрематизм*”; справа ў чатыры радкі “*Надя Ходосевич / 1920 г. Смоленск / государственная / высшая художественная мастерская*” (ліст 50 × 69 см, выява 36 × 47,5 см);

– “Палёт II” – супрэматычная кампазіцыя з шэрым кругам і чорным прамавугольнікам, якая паўтарае ў гравюры аднайменнае жывапіснае палатно (1922–1968, палатно, алей, 92 × 65 см) [1, ill. 16]; тыраж 100 экз. Адбіткі захоўваюцца

ў розных музейных калекцыях (пяць – у ДМВМ імя А. С. Пушкіна, адзін – у Яраслаўскім мастацкім музеі, адзін – у Музеі і садзе скульптур Хіршхорна ў Вашынгтоне). Два адбіткі (№ 31 і 65) належаць калекцыі НММ (“Супрэматызм. Кампазіцыя “Узлёт. Парыж”», ліст 68,7 × 49,8 см, выява 47,8 × 36 см). На адвароце аднаго з лістоў надпіс, зроблены рукой Н. Лежэ чорным чарнілам: злева ў тры радкі “*(проф. Сторжемский / и Малевич / шкільная работа)*”; справа ў чатыры радкі “*Надежда Ходосевич. / Смоленск. 1920. / Государственная / высшая художественная мастерская*”;

– “Рух у двух кірунках”, нenumараваны адбітак з тыражу якога, названы самой Н. Лежэ “Супрэматызм № 7”, таксама належыць калекцыі мінскага музея (ліст 69 × 50 см, выява 46 × 36 см). Шаўкаграфія паўтарае аднайменную жывапісную кампазіцыю (1921 – каля 1970, палатно, алей, 92 × 73 см) [1, ill. 7]. А жывапіснае палатно з’яўляецца ўвасабленнем ідэі, зафіксаванай яшчэ ў вучнёўскім малюнку [1, ill. 67], які захаваўся сярод накідаў-замалёвак невялікага нататніка (13 × 8 см, Парыж, прыватная калекцыя) часоў навучання Надзеі Хадасевіч у Смаленску. На жаль, нам не ўдалося выявіць іншых адбіткаў гэтай шаўкаграфіі, што пакідае неўдакладным памер яе тыражу;

– “Супрэматызм № 1”; кампазіцыя шаўкаграфіі таксама ўзыходзіць да малюнка [1, ill. 60] з вучнёўскага нататніка і будзе рэалізавана Н. Лежэ як у жывапісных працах (1920–1968, палатно, алей, 130 × 97 см [1, ill. 4] або 65 × 50 см, Парыж, прыватная калекцыя), так і ў скульптуры (1970, золата, ліццё, 33 × 18 см) [1, ill. 84]. Тыраж гэтай шаўкаграфіі склаў 150 экз., чатыры адбіткі з якіх захоўваюцца ў ДМВМ імя А. С. Пушкіна, два – у нашым музеі (ліст 68,5 × 50 см; выява 47,8 × 36 см). У калекцыі Музея і саду скульптур Хіршхорна ў Вашынгтоне знаходзіцца адзін з пробных адбіткаў, зробленых у працэсе друку для праверкі стану пласціны, пазначаны літарамі “E. A.” (фр. *épreuve d’artiste* ‘проба мастака’).

У адрозненне ад названых шаўкаграфій, што могуць быць разгледжаны як рэпрадукцыйныя гравюры, кампазіцыя “Супрэматызм. Белы квадрат і рух фігур”, створаная на аснове аднайменнага жывапіснага палатна (1924–1969, палатно, алей, 146 × 97 см) [1, ill. 36], мае невялікі, але істотны дадатак – усе элементы намалюваны на фоне аранжавага круга; ён, на наш погляд, робіць кампазіцыю больш гарманічнай і надае асаблівае дэкаратыўнае гучанне. Гэтая шаўкаграфія надрукавана тыражом 150 экз., адзін з адбіткаў (№ 103) захоўваецца ў калекцыі НММ (ліст 68,7 × 49,8 см, выява 50 × 36 см), яшчэ адзін (№ 7) – у калекцыі ДМВМ імя А. С. Пушкіна (“Кампазіцыя на чорным фоне”), іншыя могуць сустраць на еўрапейскіх аўкцыёнах [10].

Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

Дзве апошнія шаўкаграфіі, магчыма, – самастойныя працы. Нам не ўдалося выявіць ні жывапісных, ні графічных (акварэль, гуаш, малюнак алоўкам) твораў, чые кампазіцыі цалкам паўтараліся б у гэтых гравюрах.

Ненумараваны адбітак “Супрэматызм. Кампазіцыя з чырвоных, чорных і шэрых геаметрычных фігур” (ліст 76 × 54 см, выява 62 × 46 см) з калекцыі НММ паходзіць, верагодна, з таго ж тыражу, што і два адбіткі з калекцыі ДМВМ імя А. С. Пушкіна (“Кампазіцыя на белым фоне”) і эстамп са збору Музея і саду скульптур Хіршхорна. Адзін з адбіткаў у калекцыі маскоўскага музея з’яўляецца восьмым, а адбітак з вашынгтонскага збору – трэцім з невялікага тыражу ў 19 асобнікаў, пазначанага абрэвіятурай “Е. А.”. На адвароце ліста з калекцыі НММ традыцыйны для гравюр Н. Лежэ з нашага збору надпіс чарнілам у тры радкі: “*Надежда Ходосевич / высшая художественная государственная / мастерская Смоленск 1920 г.*”. Безумоўна, нельга адмаўляць, што спалучэнне элементаў і кампазіцыйная схема, якая характарызуе названую шаўкаграфію, выяўляюць пэўнае падабенства з супрэматычнымі малюнкамі з вучнёўскага нататніка.

У калекцыі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь захоўваецца ненумараваны адбітак шаўкаграфіі “Супрэматызм. Кампазіцыя з чорных і шэрых геаметрычных фігур на аліўкавым фоне” (ліст 68,5 × 50 см, выява 48 × 35 см). Стылістычна шаўкаграфія выяўляе блізкасць да кампазіцыйнага рашэння такіх жывапісных палотнаў, як, напрыклад, “Геаметрычныя фігуры ў прасторы (II)” (1922–1969, палатно, алей, 130 × 89 см) [1, ill. 19] або “Дынамічнасць на аранжавым фоне” [1, ill. 25], але абсалютнага супадзення з якім-небудзь творам не прасочваецца. Нам удалося выявіць яшчэ толькі два адбіткі гэтага, трэба меркаваць, таксама пробнага тыражу, якія фігуравалі на таргах італьянскага аўкцыённага дома Finarte (лот № 661) [11] і французскага інтэрнэт-рэсурсу “Design Market” [12]. Адбітак, паказаны на сайце “Design Market”, падпісаны як “Épreuve d’artiste”, а эстамп, прададзены аўкцыённаму домам Finarte, акрамя аўтарскага подпісу, мае і дату – 1972 г.

Апошняя з вядомых супрэматычных шаўкаграфій Н. Лежэ, адзін з адбіткаў нявызначанага тыражу якой захоўваецца ў калекцыі ДМВМ імя А. С. Пушкіна (68,4 × 50 см), была апубліка-

вана ў снежні 1971 г. на вокладцы № 82 італьянскага часопіса “Serigrafia”, што выпускаўся раз на два месяцы. Гэты часопіс стаў сапраўднай трэніровачнай пляцоўкай для мастакоў графічнага дызайну. На працягу першых пятнаццаці гадоў (да 1972 г., прыблізна да № 90) выдаўцы запрашалі найлепшых графікаў Еўропы, тыя стваралі выяву, якая дэманстравала разнастайныя магчымасці шаўкаграфіі. Потым яна змяшчалася на вокладцы часопіса. Можна меркаваць, што згаданая шаўкаграфія Н. Лежэ была выканана менавіта для часопіса “Serigrafia”.

Гэтая выява вельмі падобная да жывапіснага твора “Рух на чырвоным фоне” (1922–1969, палатно, алей, 92 × 65 см) [1, ill. 20], вырашанага ў іншым каларыце, а таксама да “ўвасаблення” гэтай кампазіцыі ў дробнай пластыцы “Супрэматычная скульптура II” (1970, пазалочаная медзь, 80 × 61 см) [1, ill. 85]. «Надзя Лежэ здзіўляе нас, і мы дзівімся, як яна змагла ў далёкія гады спасцігнуць сваё футурыстычнае прызначэнне і “прадбачыць” тое адчуванне абстрактнага мастацтва. На гэты раз вокладка – яшчэ і старонка гісторыі мастацтва, над якой варта задумацца», – такая анатацыя суправаджае публікацыю шаўкаграфіі Н. Лежэ на вокладцы часопіса “Serigrafia” [13].

Як ужо было адзначана, дакладныя даты стварэння шаўкаграфіі Н. Лежэ невядомыя. Мы згадалі адбітак шаўкаграфіі, прададзенай на таргах аўкцыённага дома Finarte [11] з арыгінальным аўтографам аўтара, які змяшчае і дату – 1972 г. Можна сцвярджаць, што шаўкаграфія, апублікаваная на вокладцы часопіса “Serigrafia” (з улікам даты выхаду нумара), была створана ў 1971 г. Усе эстампы з калекцыі Музея і саду скульптур Хіршхорна датуюцца перыядам “каля 1968–1970 гг.”, за выключэннем шаўкаграфіі “Супрэматызм”, часавыя рамкі стварэння якой пашыраны да перыяду “каля 1965–1970 гг.”.

Усе шаўкаграфіі з калекцыі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь надрукаваны на паперы з філігранню С. М. FABRIANO-100/100 COTONE. Гэта асаблівая папера “Tierolo”, якую вырабляе з бавоўны адна з найстарэйшых і найвядомейшых у свеце кампаній па вытворчасці паперы “Fabriano”, заснаваная ў Італіі яшчэ ў XIII ст.

Супрэматычныя эстампы Надзі Лежэ – неад’емная і важная частка “другога” супрэматычнага перыяду творчасці мастачкі. Яны дэманструюць разам са скульптурай і ювелірнымі ўпрыгажэннямі глыбокую цікавасць да засваення новых тэхнічных прыёмаў, а таксама ўстойлівае імкненне ўвасобіць ідэі супрэматызму ва ўсіх сферах творчасці.

Пераклад з рускай мовы.